

Mariyana Piskova
South-West University „Neofit Rilski“, Blagoevgrad
[piskova@gmail.com]

Muslims in the 'Lens' of Photo Propaganda, 1950s - 1980s in the 20th Century

Abstract: *The article seeks to answer the question of what photographic representations of Muslims were left behind by the photo propaganda institution in Bulgaria during the communist regime from the 1950s to the 1980s. What do the original negatives show and what do the specially selected positive prints for thematic albums hide? For the first time, photographs from the emigration of Muslims in the 1950s, preserved in the Central State Archive, are published.*

Keywords: *photo propaganda; Muslims; state photo archive; violent assimilation.*

Марияна Пискова
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Мюсюлманите в „обектива“ на фотопропагандата 50-те – 80-те г. на ХХ век¹

Какви фотографски изображения за мюсюлманите е оставила след себе си институцията за фотопропаганда в България от времето на тоталитарния комунистически режим? Или още какво показват и какво скриват фотодокументите, които са следвали предписанията на държавната пропаганда и на комунистическата партия?

Отговори на тези въпроси се търсят във фотодокументите от архивния фонд на Стопанския комбинат „Българска фотография“ в Централния държавен архив.² Към тях се отнасят оригиналните

¹ Проект: *Политически репресии над жени-мюсюлманки по време на комунистическия режим, женски мрежи на съпротива и гражданска реабилитация*, Български фонд за жените, Програма „Ценности“ 2024, Договор №24-PROP-000610/30.08.2024.

² Най-ранните фотодокументи в този архивен фонд водят началото си от средата на 40-те години на ХХ век и се свързват с институцията за фотопропаганда

документи (негативите), чиито автори са фоторепортери, назначени на щатни длъжности в институцията за национална фотопропаганда. Друг източник на информация са тематичните фотоалбуми, които същата институция е съставяла с цел да улесни потребителите, но по-скоро, за да ги насочи към най-подходящите фотодокументи с оглед на преследваните пропагандни цели.

И негативите и позитивните копия от 50-те до края на 80-те г. са създавани в изпълнение на специални предписания, които тогавашната власт и комунистическата партия са задавали предварително и затова и едните, и другите са отражение на (или са пречупени през) идеологическите директиви. Но все пак съществува разлика между тях. Сред негативите има вероятност да попадат не само недобри фотографски изображения, неполучливи кадри, но също и нецензурирани кадри или кадри, които показват премълчавани и скривани събития, явления, факти.

Какви документи за мюсюлманите в България и в какъв обем могат да се открият във фонда на „Българска фотография“?

Какво е привличало погледа на пропагандата или по какви теми / за какви събития са изпращани при мюсюлманите фоторепортери? Ако с едно изречение трябва да обобщим – фотодокументите на националната пропаганда е следвало да покажат грижата на комунистическата власт към мюсюлманите в България и да я противопоставят на политиката на съседна Турция.³

Фондация „Българско дело“, която възниква през 1941 г. по образеца на германската пропаганда, а след 9 септември 1944 г. е в орбитата на съветската пропаганда в услуга на отечественофронтовската власт и комунистическото управление на държавата. В годините до 1989 г. институцията има различни наименования, но по същество осъществява фотопропагандата и фотоагитацията в условията на тоталитарната държава. След приватизирането на ЕАД „Българска фотография“ през 2000 г. Държавният фотоархив е закрит и се постига договореност масивът от фотодокументи да се предаде за постоянно съхранение в системата на държавните архиви. В Централния държавен архив са приети над 2 млн. кадри (с повече от 100 000 черно-бели негативни филми и над 80 000 цветни негативни филми) и всички те са част от архивния фонд №720 – СК „Българска фотография“, а в държавните архиви в страната постъпват повече от 6 млн. кадри. Вж. (Пискова, 2000); (Пискова, Парушева, 2003).

³ За политиката към мюсюлманите в България (1944–1989) вж. (Назърска, Шапкалова, 2009, р.94-96).

Всички фотодокументи, които разглеждаме, са резултат от аналоговата фотография. Това означава, че в момента на снимането и непосредствено след него няма възможност да се види какво е заснето, как е заснето, сполучливо ли е изобщо изображението. Необходимо е първо негативната фотолента да се прояви в лаборатория и едва тогава негативният образ става видим. Следва копиране на позитивен отпечатък или създаването на снимка. Затова фоторепортерите са правели по няколко кадри като застраховка, но същевременно не са си позволявали големи разхищения поради ограничения брой негативни фотоленти, с които са разполагали.

По правило всички заснети кадри от фоторепортера са подлежали на предаване във фотоархива на пропагандната институция. Архивната обработка предвижда регистрирането на всеки фотофилм във входящ (инвентарен) дневник⁴ за съответната година, в който се вписват: пореден номер, формат на негатива, име на автора, кратко заглавие. Следва техническото оформяне на фотофилмите, като регистрираните и проявени филми се нарязват и поставят в класьори. Върху класьора се вписват – в горния ляв ъгъл сигнатурният номер, вдясно – името на фотографа-автор, а по средата – кратко заглавие. Така се пазят всички негативи със заснетото събитие от фоторепортера.

Тематичните албуми с фотодокументи

От предадените в архива негативи са подбирани „правилните“ кадри, чиито фотокопия (позитивни отпечатъци) е трябвало да попаднат в съответен тематичен албум. Самият подбор е подчинен на конкретно идеологическо предписание и по предварително зададената тема. Но е важно да се подчертае, че за албумите са подбирани не толкова сполучливите фотографски изображения, а тези, които подхождат най-добре за целите на идеологическото внушение. Външните потребители не са имали достъп до негативите, те са разполагали само с тези фотоизображения от специално създаваните тематични албуми и само въз основа на тях са могли да поръчат съответните кадри. Така в годините са били видими единствено позитивните копия, създадени в резултат на строго контролиране и на двойно пречупване през призмата на пропагандата, както по тема, така и като конкретни изображения. Те са из-

⁴ За черно-белите и за цветните фотофилми се водят отделни дневници.

ползвани за целите на агитацията и пропагандата, за да илюстрират „моцта, размаха, възможностите и перспективите на комунистическия идеал, като едно от „най-сигурните оръдия на партията в борбата за политическо възпитание и организиране на трудещите се маси“ (Гаджева, 2012). „Социалистическият реализъм“ налага официалната тематика и така в центъра на вниманието трябва да бъде „човекът на труда“ – работникът, селянинът от кооператива, както и „научната и художествено-творческата интелигенция“. Разбира се, начело на всички процеси са членовете и вождовете на комунистическата партия. Извън обектива на пропагандата „социалистическият реализъм“ е оставил пенсионерите, хората с увреждания, болните и малцинствата (Божинов, 2017; Пискова, 2023).

По тези правила и предписания в институцията за фотопропаганда са съставени общо 587 тома тематични албуми с черно-бели снимки по 105 теми и също така 126 папки с цветни фотоси. Сред албумите с черно-бели снимки доминират свързаните с леката и тежка промишленост, строителството, архитектурата, транспорта, селското стопанство, вътрешната и външна търговия, финанси, външната политика, военно дело. На вътрешната политика са посветени общо 46 албума, от които един е озаглавен: „Албум за вътрешна политика – народностни групи (евреи, турци, арменци, цигани)“. В този единствен албум за малцинствата са включени позитивни копия на снимки от 1945 до 1982 г. върху общо 102 страници.⁵ За „турското малцинство“ снимките са 207 и сред тях доминират тези, които са предназначени да илюстрират грижите за „ограмотяването и за обучението на турското население“. Тук се отнасят и снимките за курсовете за медицински сестри, двугодишната политшкола за турското малцинство, турското девическо педагогическо училище, курс за ограмотяване на туркини, общообразователна школа, национално съвещание на учителите по турски език. Впечатляваща е снимката на учителката Нериман Дервишева от училището „Адил Дервишев“ в Плевен, или по-скоро пояснителният текст под нея, от който „научаваме“, че тя изнася доклад за Великата октомврийска социалистическа революция.

⁵ ЦДА, ф. 720, оп.5, а.е. 58 – Албуми със снимки за вътрешна политика – народностни групи (евреи, турци, арменци, цигани) 1945 – 1982, 102 стр. Включени са и репродукции на снимки от първата половина на XX век.

Училище „Адил Дервишев“ Плевен. Учителката Нериман Дервишева изнася доклад за Великата октомврийска социалистическа революция. (ЦДА, ф. 720, оп. 5 инв. №57/3789)

Друга голяма част от снимките илюстрират художествената самодейност, театралните постановки на турските естрадни театри, хоровите изпълнения на ансамблите за турски песни и танци, вкл. и окръжни прегледи на турската художествена самодейност.

Музикална комедия „Турна“ от С. Рустемов в естрадния театър за турското население, Кърджали. (ЦДА, ф. 720, оп. 5, а.е. 58 инв.№65/507)

Снимките от окръжните прегледи на турските самодейни колективи съдържат следи от нагледната агитация и лозунгите, които през 50-те години възхваляват социализма все още и на турски език, а през 60-те години са само на български език и определят „самодейността на турските колективи“ като „извор за патриотично възпитание“.

Окръжен преглед на турските самодейни читалищни колективи в Тервел. (ЦДА, ф.720, оп.5, инв.№58/1677)

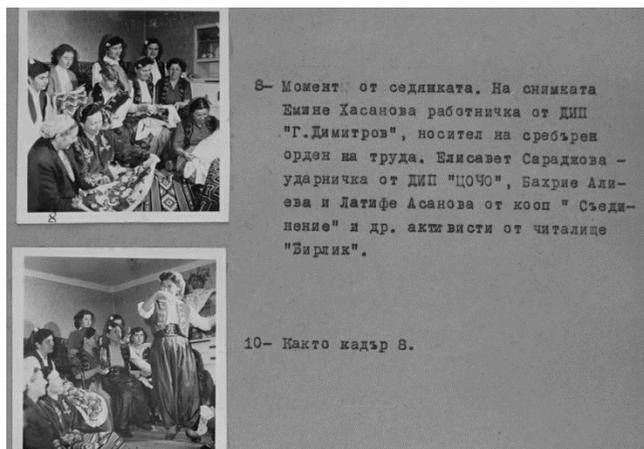
Окръжен преглед на турската художествена самодейност в Търговище. (ЩДА, ф. 720, оп.5, а.е. 58, инв.№ 61/1384)

Няколко по-различни снимки от фотоалбума заслужават да бъдат споменати:

**Бездетни жени туркини изкачват по стръмните стъпала на голямата скала, върху която са поставени основите на текето край с. Завет - Исперихско, 1953, Никола Миронски. (ЩДА, ф. 720, оп.5, инв. № 53/657)
Обичаи, свързани с празника Гергьовден в с. Север, Кубратско, 1953, Никола Миронски.⁶ (ЩДА, ф.720, оп.5, инв. № 663)**

⁶ Тук по всяка вероятност снимките са от празника Хъдърлез, който мюсюлманите отбелязват на Гергьовден, но фоторепортерът е обозначил като Гергьовден, или е възможно чрез подмяната да се заличава спецификата на мюсюлманския празник.

8- Момент от седилката. На снимката Емине Хасанова работничка от ДИП "Г.Димитров", носител на сребърен орден на труда. Елисавет Сарджова – ударничка от ДИП "ЦОЧО", Бахрие Алиева и Латифе Асанова от кооп "Съединение" и др. активисти от читалище "Бирма".

10- Както кадър 8.

Турска седянка по случай 50 години 8 март в град Сливен, 1960, Л. Чаръкчиев. (ЩДА, ф.720, оп.5, инв. № 53/ 657)

- Репортажен портрет на главния мюфтия, 1966. (Сибирски)
- Туркия с шалвари на ж.п. гарата в Разград, 1969. (М. Върбанов)
- Емине Ахмедова Алиева – 28 годишна предачка от младежкия завод „Орфей“ – Кърджали – най-младата народна представителка в 104 избирателен район Кърджали, 1981 г. (М. Георгиева)

В тематичния албум „Вероизповедание“⁷ снимките за българските мюсюлмани са по-скоро изключение. В тях са намерили място снимки за посрещането на църковни делегации, за погребението на патриарх Кирил, за избора на патриарх Максим (1957–1980) и др. Единствените три снимки, свързани с мюсюлманите, са от 1970 г. с шаха на Йордания и други гости сред служителите в мюфтийството.

Дали този образ на мюсюлманите и техния живот, който е показан в албумите, съвпада с картината, която представят негативите (оригиналните) фотодокументи?

Оригиналните негативни фотофилми

Какво скриват и показват негативните филми, които също са правени с пропагандна цел, но не са влезли в агитационно-пропагандните албуми?

⁷ <https://www.archives.government.bg/bgphoto/059.01..pdf>

От близо 2 млн. кадри в негативните фотофилми, които са създадени в периода 1945 – 1993 г. и са приети в Централния държавен архив, на мюсюлманите са посветени приблизително 2 000 кадъра, разположени в 199 класъора. Тяхното откриване стана възможно благодарение на инвентарните дневници, в които са записвани заглавията на всички 143 740 черно-бели фотофилми (негативи), които са създадени и предадени във фотоархива.

Как се разпределят по години фотофилмите, свързани с мюсюлманите?

1949 г.	1 класъор
50-те години	140 класъора
60-те години	26 класъора
70-те години	8 класъора
80-те години	22 класъора
1990-1991 г.	2 класъора

Друга особеност, която следва да подчертаем, е, че авторите на негативите са известни. Според Катерина Гаджева след 1946–1947 г. фоторепортерите в България стават анонимни. Техните имена не се срещат във вестниците и списанията и дори не се споменават при изброяването на съставителите на съответното издание (Гаджева, 2014, р.3). За разлика от тях, имената на фоторепортерите на пропагандната институция фигурират и в инвентарните дневници и върху всеки класъор с негативите и дори в самите тематични албуми. Само в София са работили 30 фоторепортери, а 25 души са описвали, систематизирали и съхранявали фотодокументите. След 1990 г. остават един фоторепортер и един специалист, обработващ фотофилмите. Благодарение на инвентарните дневници и на надписите върху класъорите разполагаме с имената на фоторепортерите, които са заснели живота на мюсюлманите в България от 50-те до края на 80-те години на ХХ век. По азбучен ред на фамилните имена те са: Василка Балеvsка (1946 –), М. Върбанов, Лиляна Георгиева, Т. Зиновиев, С. Йотовски, Карекин Карекинян (1926 – 2015), Е. Киров, Ст. Кожухаров, Рафи Марукян (1949 –), Здр. Милчева, Никола Миронски (1902 – 1974), Симеон Ненов (1914 –), Гаро Паносян (1926 – 2001 г.), Радослав Парушев (1921 – 2003), Хр. Попов, Кирил Свраков, Стефан Страхинов, Горос Хорисян (1921 – 2011), Любомир Чаръкчиев (1920 – 1967), Петър Щерев и Д. Янев.

Сред тях са едни от първите назначени фоторепортери в Държавния фотоархив – Карекин Карекинян, Никола Миронски, Радослав Парушев, Торос Хорисян, Любомир Чаръкчиев. Други са сред основателите на фотоотдела в Българската телеграфна агенция – Симеон Ненов и Рачо Стоянов. Най-пълна представа за дейността на фоторепортерите създават предадените лични фондове на Радослав Парушев в Държавен архив – Варна⁸ и на Любомир Чаръкчиев в Държавен архив – Плевен⁹.

Като цяло и сред негативите преобладават кадрите, които подчертават политиката по „ограмотяване“ и образование на мюсюлманското население. Заглавията на фотофилмите от инвентарните книги са достатъчно показателни и красноречиви: „Народно образование сред българо-мохамеданите в Родопския край“, „Учениците от народното турско основно училище в Силистра проявяват интерес към книгите“, „Строеж на турското педагогическо училище в Кърджали“, „Тържествено откриване на турското педагогическо училище „Вълко Червенков“ – Коньовица“, „Българо-мохамеданско училище в Пловдив“, „Учебници, печатани в България за турското малцинство“, „Снимки на ученици българо-мохамедани в училището в Мадан“, „Из живота на пионерите от турското училище „Христо Смирненски“ в село Гложене“, „Пионери турчета в Разград“, „Турско основно училище „Назъм Хикмет“, „Новооткрита турска книжарница“, „Турско педагогическо училище за ръководители“, „Институт за усъвършенстване на учители – курс за начални турски учители“, „Турско училище „Ружие“ в Пловдив“.

На откриването на специалността *Турска филология* в Софийския университет е отделено подобаващо внимание: „Първи изпит на студенти турци по турска литература“, „Студенти от турски произход по време на занимания – природо-математици и филолози“, „Полагане на семестриален изпит на студенти турци в Софийския университет“. Фоторепортерът Кирил Свраков е оставил и две групови снимки на първите студенти по турска филология пред Народната библиотека.¹⁰

⁸ ДА – Варна, ф. 1609.

⁹ ДА – Плевен, ф. 725.

¹⁰ ЦДА, ф. 720, оп. 5, инв. №53/766.

*Първи изпит на студенти турци по турска литература
(ЦДА, ф. 720, оп. 5, инв. №53/766)*

През 50-те години връзките с Азербайджан като част от СССР укрепват и това намира място в голямото количество фотодOCUMENTИ. С Азербайджан са свързани цели 29 фотофилма. В тях

много подробно се отразява „посрещането на съветската азербайджанска делегация в Русе“, посещението ѝ при министър-председателя и генерален секретар на ЦК на БКП Вълко Червенков, делегацията пред мавзолея на Георги Димитров, обиколката на страната – Стара Загора, Кърджали, Димитровград, Велико Търново, Балчик, Провадия, Коларовград (днес Шумен), Омуртаг, Търговище. Следват снимки в Министерството на земеделието, събеседване с агрономи и стажант-агрономи, както и посрещането на делегацията в Националния съвет на ОФ. Няколко класъора са описани като „Лични снимки“. Снимки са направени и на посрещането на аерогара София на българската делегация от турското малцинство, която е била на посещение в Съветски Азербайджан, както и „Посрещане на азербайджанеца Махмадим Шарифи к.и.н. и доцент по история в университета при турските студенти“. По същото време турски студенти от България се изпращат в Баку, вместо в Анкара. Фоторепортерът е заснел завръщането им в България за лятната ваканция. „Турски младежи-студенти в Азербайджан – София“. ¹¹

*Ограмотяване на жени от турското малцинство в Толбухин.
(ЦДА, ф. 720, оп. 5, инв.№ 54/2553)*

¹¹ Вж. Муратова (2021).

Според пропагандата израз на грижите на властта и комунистическата партия за мюсюлманите е организираният „рентгенов преглед на турското малцинство в Толбухин“ (1952).¹²

Рентгенов преглед на турското малцинство.
(ЦДА, ф. 720, оп. 5, инв. №388)

Израз на „обгрижване“ и „внимание“ са също така и посещенията на малцинствени групи и учащи се на Международния мострен панаир в Пловдив (1952), или „Курс за инструктори по борба от турското малцинство, организиран от ВКФС“ (1952), както и „Първи литературен кръжок за турски младежи при в. „Народна младеж“ (1953), а също „Турски младежи купуват стоки по нови намалени цени“ (1954), „Младежи турци в активни физкултурни занимания“ (1954), „Гимнастически упражнения и тренировки на борци турци войници в трудови войски“ (1955), „Петминутка за бърборино – любимец на най-малките – тон запис на турски език – „Легенда за любовта“ (1955), „Предаване за турското малцинство“ (1955), „Българо-мохамедани от Родопите на екскурзия в София“ (1958) и др.

¹² ЦДА, ф. 720, оп. 5, инв. №52/388 – Заснети са общо 46 кадъра от фоторепортера Владимир Кръстевич.

На художествената самодейност и на националния преглед на държавните турски естрадни театри са посветени 21 фотофилма. Най-ранните от тях са за „Турския естраден театър в Хасково“ и „Художествения самодеен колектив при турското народно читалище „Мустафа Субхи“¹³ – Хасково“ (1954). Следват 5 фотофилма за „Зюлейха – ориенталска музикална драма от Мустафа Алиев“ (1955). За „националния преглед на държавните турски естрадни театри“ са заснети десет фотофилма от 1956 г. На 30 май 1957 г. е фотодокументирана постановката на турската малцинствена група при ВИТИЗ – София. „Легенда за любовта“. През 1959 г. фоторепортерът Карекин Карекинян е заснел върху два фотофилма „Едноактна азербайджанска комедия „Свекърва“ от Меджид Шайхалов – представена от Турския естраден театър“.

На жени са посветени 12 фотофилма, какъвто е например фотообразът на „ДОСО-вката“¹⁴ Недиме Алиева“ от 1956 г. Пропагандният поглед към мюсюлманките е уловил неслучайно и „Курсът за медицински сестри туркини“ през 1956 г., заснет от Кирил Свраков в четири фотофилма от 1956 г.

През 1975 г. няколко фоторепортери са изпратени в Смолян, Велинград, Гоце Делчев, Кърджали, Разград и Шумен, за да документират „срещата на НС на ОФ с девойки – активистки от ОФ школите“ в тези градове.

¹³ Мустафа Субхи или Супхи (1882–1921) – основател и първи председател на комунистическата партия в Турция.

¹⁴ Доброволната организация за съдействие на отбраната (ДОСО) е създадена през 1951 г. и е разпусната през 1968 г. Мрежата на ДОСО е изградена в съответствие с административно-териториалното деление на страната. А нейни клубове се изграждат в предприятия, ТКЗС, учебни заведения и др. Ръководи се от Централен комитет и Изпълнителен комитет. В управленския апарат на организацията влизат бивши военни, бивши партизани. ДОСО организира обучение по различни дейности, свързани с военната подготовка – клубове по авто-мотодело, авио-, морски и стрелкови клубове. Развива спортна дейност по ветроходство, безмоторно летене, парашутизъм, спортна стрелба, подводен спорт, моторно летене, мотоциклетизъм, морски моделизъм, радиоспортове и др.

*Курс на ОФ гр. Гоце Делчев за девойки българо-мохамеданки 26.10.1970 г.
Л. Георгиева. (ЩДА, ф. 720, оп.5 инв. № 70/4831)*

+

*Среща на НС на ОФ с девойки активистки от ОФ школите от Смолян,
Велинград, Гоце Делчев, Кърджали, Разград, Шумен.
(ЩДА, ф.720, оп.5, инв. № 75/1226 и инв.№75/1241)*

Друг пропаганден подход към мюсюлманите, прилаган системно, откриваме в обзорните фоторепортажи, които са правени през 50-те години в различни населени места в България. Озаглавени са: „Из живота на турското малцинство...“ Началото е поставено през 1951 г. с обзор за мюсюлманите в село Севар, Кубратско. През 1954 г. не е отбелязано точното населено място на снимките и прегледът е „Из живота на турското малцинство у нас“. През 1955 г. е представен животът на турското малцинство в гр. Сталин (дн. Варна). През 1956 г. три фотофилма са посветени на „живота

на българо-мохамеданското население в село Плетена, Гоце Делчевско (помашко село в полите на Пирин)¹⁵“.

*Из живота на българо-мохамеданското население в с. Плетена,
Гоце Делчевско, помашко село в полите на Пирин.
(ЦДА, ф.720, оп.5, инв. № 56/3051)*

Специално внимание е отделено на посещението на писателя Кръстю Белев (1908-1978) сред учениците от турското педагогическо училище в Кърджали.¹⁶ Други фотофилми са посветени на посрещането на „прогресивния писател Назъм Хикмет“¹⁷, който пристига в България за годишнината от отбелязването на 9 септември 1944 г. Снимано е събранието, на което говори писателят в защита на мира, както и срещата му с турски младежи. По случай 73-

¹⁵ Тук при описанието е допусната грешка. Село Плетена се намира в Западните Родопи.

¹⁶ Писателят не е случайно избран. По определението на Вили Лилков, той е „плащан другар“, бил е на издръжка на БКП и на съветското разузнаване още преди 1944 г. Като секретен сътрудник на съветските военни аташета и резиденти е създавал нелегални канали с Австрия, Турция и Румъния. По време на комунистическия режим е главен инспектор в Министерството на информацията и изкуствата (всъщност на пропагандата) и военен кореспондент (Лилков, 2023, р. 71).

¹⁷ Назъм Хикмет (1902–1963) е турски поет, писател, драматург и обществен деятел. В началото на 50-те години на миналия век той получава задача от българското правителство да спре изселването на големи групи турци от България в Турция. Заедно с Блага Димитрова и отговорни лица от комунистическата партия посещава турски села и организира митинги. Тази дейност е описана в книгата на Блага Димитрова „Назъм Хикмет в България“ (1955).

годишнината от рождението на Сталин е организирано тържествено събрание в турското педагогическо училище в София и то е отразено в обектива на пропагандата. Заснета е среща на турци журналисти с турски емигрант журналист на 12 февруари 1954 г.

Фотоочерци представят двама герои на социалистическия труд: „Саид Хасанов Лотфиев, майстор пекар на Рингова пещ в Керамична фабрика – Харманли“ и „Портрет на героя на социалистическия труд Али Мурадов Ходжов“ (1955).

Но сред негативите има и такива, които показват невидимата страна или още скриваната от погледите на обществото съдба на мюсюлманите в България. Тях бихме определили като нецензурирани кадри и истински находки за илюстриране на политиката по насилствена асимилация на мюсюлманите (Назърска, Шапкалова, 2009, р. 95).

Изненадващо много са снимките, направени през 1950 г. и 1951 г., които отразяват поредното изселване на мюсюлманите от България.¹⁸ Те напълно обяснимо не са намерили място в тематичния албум, представящ турското малцинство. В общо пет фотофилма са представени: „Чакащите пред турската легация в гр. Сталин (дн. Варна) от 5 октомври 1950 г.“; „Върнатите турски изселници от граничните турски власти на граничния пункт в Свиленград“ – на 4 октомври 1950 г.“; „Изселници турци чакат за влак повече от 18 дни, поради затваряне на границата от турското правителство 23 – 25 октомври 1950 г.“; „Чакащи на гара Свиленград“ и

¹⁸ В резултат на новия етап в държавната политика към мюсюлманите от началото на 50-те до края на 60-те – насилственото коопериране и кампанията за еманципация на жените е провокирана нова изселническа вълна (само през 1950–1951 – 155 000 души). Вж. (Назърска, Шапатова, 2009, р. 95)

„Българските власти подпомагат турските изселници с медицинска помощ“. Всички тези снимки са направени от Рачо Стоянов.

*Турски изселници гр. Сталин пред легацията, 5 октомври 1950.
(ЦДА, ф.720, оп.13, а.е.916)*

*Върнатите турски изселници от граничните турски власти на
граничния пункт в Свиленград – 4 октомври 1950.
(ЩДА, ф. 720, оп.13, а.е.1012)*

Изселници турци чакат за влак повече от 18 дни поради затваряне на границата от турското правителство 23-25 октомври 1950 г. на гара Свиленград. (ИДА, ф. 720, оп.13, а.е. 1082)

В края на следващата – 1951 година, Симеон Ненов е заснел върху един фотофилм завърналите се в България турски изселници

(на 19 декември 1951 г., общо 29 кадри). Впечатляващо е, че това са всъщност снимки на роми, ромски семейства, въпреки определянето им като турци в описанията на фотографи и редактори в „Българска фотография“.

*Турски изселници, завърнали се в България, 19.12.1951.
(ЦДА, ф.720, оп.5, инв. № 51/1415)*

Ако следваме само снимките от тематичните албуми, ще видим коренно различна картина на изселническата политика на комунистическата власт. Според тематичен албум, който е посветен на „Външната политика – български делегации в чужди страни“¹⁹, цели 13 фотофилма с 34 фотоса на Рафи Марукян²⁰ свидетелстват за грандиозна „среща на завърнали се в България български граждани.“ Срещата е проведена на 13 януари 1987 г., по всяка вероятност в зала в Народния дворец на културата. Имената на участниците, на цели семейства, на членовете на инициативния комитет, както и на организационния комитет с нищо не подсказват, че това са мюсюлмани. На някои места в албума тези поръчкови снимки са обозначени като отразяващи „Другарската среща на български граждани, завърнали се от Република Турция в своята родина“. Тържествена обстановка, трибуна, изпълнена зала и официално облечени и изказващи се участници от Кърджалийско, от Разград, от Търговищко, от Никопол, от Севлиево. Не е странно, въпреки че е абсурдно, и това, че промяната на имената на мюсюлманите е довела до класирането на тези снимки в албум, който няма нищо общо с турско/мюсюлманско малцинство, а са отнесени към външната политика и дори към български делегации в чужди страни.

Кулминацията в описанията на снимките в тематичните албуми е достигната две години по-късно и се свързва с т.нар. „възродителен процес“ и поредното изселване. Този път 22 цветни фотоса са обединени от общото заглавие „Граничен пункт „Капитан Андреево. Ислямизирани българи на път за Турция“.²¹ Всички те са дело на Ив. Добромиров.²² Албумът е събрал в себе си снимки за социалните грижи. И сред тях са попаднали и снимките от граничния пункт, включени в раздел „Малцинства“. Под всички снимки надписът е еднакъв и той определя мястото на събитието – границата с Турция и действащите лица – този път ислямизирани българи.

¹⁹ ЦДА, ф. 720, оп. 5, а.е. 47;

<https://www.archives.government.bg/bgphoto/047.03..pdf>

²⁰ Професионален фотограф от 1967 г. Преподава и фотография от 1975 г.

²¹ ЦДА, ф. 720, оп.6, а.е.5

²² От 1974 г. работи в „Българска фотография“ като щатен фоторепортер.

Граничен пункт „Капитан Андреево“. Ислямизирани българи на път за Турция. (ЩДА, ф.720, оп.6, 89/9031)

*Ислямизирани българи на път за Турция.
(ЩДА, ф. 720, оп.6 инв.№ 89/9029)*

*Граничният пункт „Капитан Андреево“.
(ЩДА, ф.720, оп.6, инв.№ 89/9039)*

Вместо заключение

Съществуват различни хипотези, предположения, изследвания, в които силата на въздействие на фотоизображението се измерва и съпоставя с думи, броят на които е винаги повече от 1 000. Без да търсим най-точния еквивалент, имаме всички основания да твърдим въз основа дори само на снимките за мюсюлманите, запазени във фонда на фотографската пропагандна институция, че тяхната сила е огромна и внушителна. За изследователите са изключително ценни и позитивите, които крещят с гласа на пропагандата. Много ценни и неизследвани са все още обаче негативите, които показват скриваните и невидими и премълчавани страни на политиките към мюсюлманите в България.

Запазените фотодокументи за българските мюсюлмани потвърждават не само политиката за тяхното маргинализиране, но

също и различната степен на обективност при негативите и позитивните копия. Тъй като негативите се пазят цялостно, без да се отделят несполучливите кадри, вкл. и без да се унищожават неподходящите за целите на пропагандата кадри, те са без съмнение поинформативен и дори по-обективен източник на информация в сравнение с фотосите от тематичните албуми. Също така те са многократно повече от снимките в тематичните албуми. Ако сред негативите бяха установени над 2 000 кадъра, свързани с мюсюлманите, то в тематичния албум снимките са сведени само до 207 черно-бели фотоснимки (близо десет пъти по-малко) и 22 цветни снимки.

Какъв по-убедителен завършек на тези редове може да има от думите, с които пропагандата е обозначавала в годините мюсюлманите?

В началото са: „българо-мохамедани“, „турско малцинство“ и „турски изселници“, които Турция връща (1950, 1951 г.) и на които българската държава помага, ограмотява, осигурява условия за художествена самодейност, лекува... През 80-те години „виждаме“ от надписите, че „българи са се завърнали от чужбина в родината си България“ и „българи, които са се завърнали от Турция“. През лятото на 1989 г. в надписите на цветните снимки от граничния пункт „Капитан Андреево“ вече няма и следа от турци и мюсюлмани, а се оказва, че са останали само „ислямизирани българи“, които са тръгнали на път за Турция...

Така, периодично прогонваните мюсюлмани от България в края на 80-те години вече изчезват и с гласа на пропагандата се обявяват за българи, които са ислямизирани.

Запазването на тези безценни извори в държавните архиви, а така също и започналото вече тяхно обработване и дигитализиране ще осигури автентични свидетелства за изследователите и за всички потребители, които проявяват интерес.

Библиография

Божинов, А. (2017). Специфики в употребата на фотографското изображение в България в периода 1944–1989 г. –В: *Медиите на 21 век. Онлайн издание за изследвания, анализи, критика*, 26 януари 2017 г.; 4/11/ [Bozhinov, A. (2017). Spetsifiki v upotrebatata na fotografското izobrazhenie v Bulgariya v perioda 1944-1989 g. V: *Mediite na 21 vek. Onlayn izdanie za izsledvaniya, analizi, kritika*, 26 yanuari 2017 g.; 4/11/]

Гаджева, К. (2012). Желаното и действителното. – *Портал Култура*, 31.10.2012 [Gadzheva, K. (2012). Zhelanoto i deystvitelnoto. – *Portal Kultura*, 31.10.2012]

Гаджева, К. (2014). Първи национални фотографски изложби в България. Организация на фотографския живот в страната през 60-те г. на XX век. – *Проблеми на изкуството*, 4, 5-9 [Gadzheva, K. (2014). Parvi natsionalni fotografiski izlozhbi v Bulgariya. Organizatsiya na fotografiskiya zhivot v stranata prez 60-te g. na NH vek, *Problemi na izkustvoto*, 4, 3-9].

Лилков, В. (2023). *Наши хора по класификацията на БКП*. София: Сиела [Lilkov, V. (2023). *Nashi hora po klasifikatsiyata na BKP*, Sofiya: Siela].

Муратова, Н. (2021). Баку вместо Анкара – турските студенти от България в Азербайджан през 1950-те години. – *Балканистичен форум*, 2, 22-37 [Muratova, N. (2021). Baku vmesto Ankara – turskite studenti ot Bulgariya v Azerbaydzhan prez 1950-te godini. – *Balkanistic forum*, 2, 22-37].

Назърска, Ж., С. Шапкалова (2009). *История на религиозните деноминации в България*, София: За буквите. [Nazarska, Zh., S. Shapkalova (2009). *Istoriya na religioznite denominatsii v Bulgariya*, Sofiya: Za bukвите].

Пискова, М. (2023). Архивен прочит на видими и невидими образи и следи от (или за) социалните грижи и здравеопазването в България в периода 1945–1989 г. – *Българска етнология*, 2, 170-188 [Piskova, M. (2023). Arhiven pročit na vidimi i nevidimi obrazi i sledi ot (ili za) sotsialnite grizhi i zdaveopazvaneto v Bulgariya v perioda 1945-1989 g. – *Balgarska etnologiya*, 2, 170-188].

Пискова М. (2000). Из документалното наследство на Фондация „Българско дело“. – *Известия на държавните архиви*, 80, 90-205 [Piskova M. (2000). Iz dokumentalnoto nasledstvo na Fondatsiya „Balgarsko delo“. – *Izvestiya na darzhavnite arhivi*, 80, 90-205].

Пискова М., К. Парусева (2003). Държавният фотоархив между миналото и бъдещето. – *Архивен преглед*, 3-4, 16-31 [Piskova M., K. Parusheva (2003). Darzhavniyat fotoarhiv mezhd u minaloto i badeshteto. – *Arhiven pregled*, 3-4, 16-31].

Томчев, Цв. (2010). *Големите фоторепортери на България 1960–1989*. София: БгПресФото [Tomchev, Tsv. (2010). *Golemite fotoreporteri na Bulgariya 1960–1989*. Sofiya: BgPresFoto].